

Богдан БОДНАРЮК

**БЕНЕДИКТИНСЬКА ОРДЕНСЬКА
„КОНСТАНТА” В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ
РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНОМУ СОЦІУМІ:
ПРОБЛЕМА ВИТОКІВ ТА ФОРМУВАННЯ**

У статті автор, використовуючи широке коло писемних джерел, розглядає проблему витоків, передумов і особливостей формування інституту західноєвропейського орденського чернецтва у період Раннього Середньовіччя. Предметом аналізу слугує чернеча спільнота, організована на асоціальних корпоративних засадах відомим діячем Західної Церкви – Св. Бенедиктом Нурсійським, у південно-італійських горах в першій третині VI ст. Як окреме питання автор висвітлює процес становлення початкової орденської общини на горі Монте-Кассіно, а також принципи складання фундатором ордену Статуту, який регламентував у подальшому життя і побут орденських братів, та став еталоном для написання подібних чернечих Правил творцями інших католицьких орденів.

Ключові слова: Південна Італія, Раннє Середньовіччя, Бенедиктинський орден, Св. Бенедикт Нурсійський, чернечий Статут, західноєвропейське чернецтво, аскетизм, киновія.

Богдан БОДНАРЮК

**БЕНЕДИКТИНСКАЯ ОРДЕНСКАЯ „КОНСТАНТА” В
ЗАПАДНОЄВРОПЕЙСКОМ РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОМ
СОЦИУМЕ: ПРОБЛЕМА ИСТОКОВ И ФОРМИРОВАНИЯ**

В статье автор, используя широкий круг письменных источников, рассматривает проблему истоков, предпосылок и особенностей формирования института западноевропейского орденского монашества в период Раннего Средневековья. Предметом анализа служит монашеская община, организованная на асоциальных корпоративных началах известным деятелем Западной Церкви – Св. Бенедиктом Нурсийским, в южно-итальянских горах в первой трети VI в. Как отдельный вопрос автор освещает процесс становления

начальной орденской общины на горе Монте-Кассино, а также принципы составления основателем ордена Устава, который регламентировал в дальнейшем жизнь и быт орденских братьев, и стал эталоном для написания подобных монашеских Правил создателями других католических орденов.

Ключевые слова: Южная Италия, Раннее Средневековье, Бенедиктинский орден, Св. Бенедикт Нурсийский, монашеский Устав, западноевропейское монашество, аскетизм, киновия.

Bohdan BODNARIUK

BENEDICTINE ORDER „KONSTANTA” IN THE WESTERN EUROPEAN EARLY MEDIEVAL SOCIETY: THE PROBLEM OF GENESES AND FORMATION

In the article, the author, referring to a wide range of written sources, canvases the problem of geneses, preconditions and peculiarities of the formation of the Institute of Western European Monasticism Order during the Early Middle Ages. The topic under study is the monastic community, organized on an asocial corporate basis by a well-known figure in the Western Church – St. Benedict of Nurs, in the istern-Italian mountains in the first third of the sixth century. The author singles out the process of establishing the initial ordain community on the mount Monte Cassino, as well as the principles of the founder of the Order of the Charter, which regulated the life and lifestyle of the ordering brothers in the future, and became the benchmark for writing such monastic Rules by the creators of other Catholic orders.

Keywords: South Italy, Early Middle Ages, Benedictine Order, St. Benedict of Nurs, monastic statute, Western monasticism, asceticism, kinovia.

Питання генези є ключовим моментом проблеми, що стосується виникнення і розвитку феномену чернечих орденів у католицизмі, оскільки воно із суспільного середовища безпосередньо висуває ті передумови та умови, які на загальному соціально-політичному й релігійно-ідеологічному тлі пізньоримської Імперії являють собою єдність основних компонентів та складових частин

витоків інституту чернецтва. З відомих базових соціально-історичних реалій, котрі характеризують етапи християнізації Римської імперії, можна виокремити сукупність витоків і причин, які вплинули на процес формування орденського інституту. Серед головних чинників, які безпосередньо „причетні” до генези орденського феномену, необхідно виділити наступні: римська релігійна колегія, єврейські (частково) та ранньохристиянські секти, централізація папства, германська сусідська община-марка і чернечий рух. Зупинимось на висвітленні кожного з них.

Римська релігійна колегія та її структурні особливості є найбільш раннім, але впливовим чинником у процесі створення організаційних основ інституту орденів, котрий, у першу чергу, вплинув на його внутрішню замкненість, певну соціальну відособленість і корпоративність. Доказом означеної дефініції можуть слугувати наступні факти: римські колегії, як і ордени, мали суто релігійний характер; їх функціональна автономність у складі держави обумовлювала певну свободу дій та юридичне невтручання у внутрішнє життя з боку органів влади – в орденах простежується аналогічна тенденція; строкатість й значне розмаїття етносоціального складу робили колегії сприятливими осередками для зародження нових релігійних ідей, ідеалів святості, духовності і навіть єретичних вчень – так і в період Середньовіччя, в багатьох орденах, наприклад, францисканському, августинському або цистерціанському, виникали деякі види ересей.

З принципів внутрішнього управління орденська структура перейняла від колегій функції й обов’язки магістрів, цілого ряду інших ключових посад – квестора, кураторів, деканів та ін.; основою організації, яка регулювала життя, побут і сфери діяльності всіх членів, був колегіальний Статут – відповідні Правила, що використовувались на регламентаційних засадах; наявність колегіальної управи – декурії – прямо пов’язана з існуванням орденського капітулу з точки зору його функціональних і контролюючих прерогатив [17, с. 54]. Колегії об’єднувались за принципами спільності духовно-релігійних та соціальних інтересів – чернечі корпорації

також виходили з сукупності єдиних прагнень, присвячених служінню Богу і Церкві; правило довічної приналежності до тієї чи іншої колегії перейшло без будь-яких змін у корпорації орденів – тут перехід ченця з одного ордену в інший був значно утруднений, а в більшості випадків – взагалі неможливий; характерними рисами (сутнісною специфікою) обох інститутів стали згуртованість, високий рівень адаптації до місцевих умов, здатність до соціальних трансформацій та універсалізм. Схожість у відсутності елітарності (в розумінні наявності станових бар'єрів) й доступність вступу, в першу чергу представників нижчих прошарків суспільства, були у колегій і орденів найбільшою перевагою. Вони робили їх привабливими та достатньою мірою популярними серед населення.

Ще одним джерелом зародження орденських корпорацій були частково єврейські й повною мірою ранньохристиянські секти (протагонії). Вони розробили не лише нові форми внутрішньообщинного керівництва, а й втілили міжобщинну координацію своєї релігійної діяльності, сприяючи процесу структурної організації чернечих орденів. Вплив єврейської синагоги на орденський інститут проявився в тому, що останній перейняв ряд важливих засад, які попервах мала тільки вона. До них належать: одноосібність у керівництві (наявність герусіарха) – такий самий принцип діяв і в орденах; централізованість організації й існування одного загального об'єднуючого релігійного центру: чернечі обителі так само адміністративно підпорядковувались (хоча іноді досить формально) головному монастиреві ордену, де засідав капітул і розташовувалась резиденція (осідок) генерала або гросмейстера.

Наявність у синагог права мати власне колективне майно і вільно ним розпоряджатись, а також право суду над своїми членами з відповідними процесуальними нормами [58, с. 184-185] інститут католицьких орденів узяв „на озброєння” від самого початку свого формування і становлення, заздалегідь відстоюючи ці права у Римській курії та домагаючись їхнього внесення (як привілеїв) до Статуту. З ранньохристиянських протагоній в ордені перейшли

наступні пріоритетні форми: універсальність відправи обрядів і культів; наявність єдиної мови у спілкуванні й богослужінні; космополітизм – походження, соціальний статус, етнічна приналежність та колишнє віросповідання для вступаючих до ордену ролі не відігравали; інтеграція з державними структурами та інститутами влади; тяжіння до усамітненості й асоціальності – орденські обителі, особливо у період утворення, як і ранньохристиянські общини, засновувались у порівняно відлюдних, важкодоступних місцях; саме керування абатствами та монастирями, і пов'язана з цим їх внутрішня відособленість (усталена тенденція до певної контактної відчуженості, що існувала між окремими орденами й обителями в самих орденах); часткова незалежність (непідпорядкованість місцевій єпископській владі) та організаційна автономія на духовному й побутовому рівнях – право абатств приймати самостійні рішення (без узгодження з Римською курією) відносно облаштування внутрішнього життя у монастирі та денного розпорядку ченців, богослужіння, звичаїв і традицій в обителі, покарання й заохочення насельників, методів загального дисциплінарного впливу та ін.

Паралельне існування у внутрішній організації общини протагоністів двох владних елементів – колегіального (римської релігійної колегії) та іудейського (синагогального) призвело спочатку до переваги другого, а зрештою – до його виокремлення з протагонії і Церкви як інституції взагалі. В результаті, наступне піднесення і розвиток першого елементу (як стрижневої складової), з одного боку, обумовило значною мірою специфіку становлення орденських корпорацій. Боротьба з ересями при зникненні апостолату і посилення в Імперії ролі чиновної знаті об'єктивно висунули на керівні посади християнський єпископат; його економічна влада поступово перетворилась на верховну (приєднавши до своїх сакральних прерогатив духовні та богослужбові функції), а це, з другого боку, якісно вплинуло на процес виникнення орденів. Крім того, боротьба з еретичними рухами довела владі переваги єпископату, як і перспективи залучення й

використання у цій боротьбі орденського інституту (прикладом може слугувати діяльність Святої Інквізиції). В апостольсько-пророцькому типі управління ранньохристиянською общиною вирізняється категорія дидакалів [6, с. 79] – важлива ланка, яка стала своєрідним посадовим „мостом”, точніше, перехідним „чином” від колегіальних магістрів до орденських. Цей висновок дозволяють зробити зафіксовані джерелами [4] факти: з розвитком християнства дидакалів, які займались поширенням вчення Христа, на середину V ст. вже не задовольняли життя, устрій та діяльність общин протагоністів через їхню пряму невідповідність церковним догмам, канонам, морально-етичним нормам поведінки і духовним прагненням. Як результат, значна кількість дидакалів почала шукати нові форми общинної організації, котрі були би менш пов’язані із зовнішнім світом, сім’єю, мирськими звичками й т.п., і дійшла думки про необхідність створення, – виходячи з досвіду попередніх релігійних братств, колегій, союзів, спільнот і общин, – якісно нової організації, якими й стали чернечі ордени.

Наступним витокотом став процес централізації папства, створення розширеної ієрархії кліру і його „співпідлеглої супідрядності” [54, с. 172], зміцнення куріальної влади та посилення впливу понтифікату [54, с. 173]. Виділені напрямки відобразились на зацікавленості папства у створенні могутньої релігійної зброї для позаекономічного, в першу чергу ідеологічного, а також – таємно-дипломатичного впливу на міжнародній політичній арені та захисту Апостольського Престолу від будь-яких зазіхань, з якого боку вони б не проявлялися [32, с. 72]. Таким дієвим соціально-духовним „важелем” і надійною захисною опорою став для Західної Церкви орденський інститут. Шлях до централізації для папства був важким і реалізовувався через римську общину та єпископську владу [42, с. 80]. Заслуговує на увагу в цьому відношенні правління Папи Фабіана (236-250) (*мал. 1*), котрий запровадив для посилення церковної ієрархії нижчий клір з 5 ступенів – піддиякони, аколуфи, екзорцисти, начетники й привратники (брамові), і поділив свою общину на 14 парафій,

відповідно до адміністративного поділу міста Рима на райони, направляючи у кожную парафію по одному диякону чи піддиякону [42, с. 83]. У подальшому Папа Діонісій (259-268) (*мал. 2*) визначив єпархії (діоцези), підвладні його митрополичій кафедрі. Цим була завершена церковна централізація Італії,

Мал. 1. Римський понтифік Фабіан. Картина Джованні ді Паоло, середина XV ст.

після чого подібної централізації зазнала і Вселенська Церква. Внутрішня централізація окремих общин прогресувала за рахунок зменшення (обмеження) общинного самоврядування. Вибори єпископів на початку III ст. від общини остаточно перейшли до кліру як „переважного носія дарів Святого Духа”

Мал. 2. Римський понтифік Діонісій. Іконографічне зображення XIX ст.

[13, с. 62]. Однак процес загального посилення і централізації папської влади сконцентрувався в руках римських єпископів-первосвящеників; він поступово набрав силу й зупинити його було вже неможливо. Цьому посиленню сприяла низка причин: інвективи та гоніння, спрямовані переважно проти „пастирів Церкви”; право гріховідпущення, знов підтверджене і визнане за єпископами внаслідок перемоги над монтанізмом; право християнської общини володіти майном, котре за римським законодавством належало не всій спільноті в цілому, а лише

єпископу як її офіційному (юридичному) представнику; керівна роль пресвітерів в статусі духовних лідерів загальв протагоністів імперською юриспруденцією ігнорувалась.

Таким чином, у період консолідації Західної Церкви намітилась об'єктивна необхідність створення такого органічного релігійного інституту, який міг би стати провідною виконавчою силою в будь-яких починаннях Римської курії, реалізуючи при ній затверджені Церквою плани та перспективи. Централізація папства значною мірою підготувала ґрунт і необхідні умови для виникнення чернечих об'єднань, безпосередньо впливаючи на прискорення цього процесу.

Джерелом орденського інституту виступає й ранньфеодальна територіальна (сільська) община, особливо принципи її організаційного розвитку. Ця сусідська община-марка, яка прийшла на зміну землеробській, утвердившись протягом V-VII ст. на землях романо-германських варварських королівств, мала дуалістичний характер, поєднуючи в собі приватновласницький (прекарний) і

общинний початок, що давало їй значні можливості для функціонування не лише в рабовласницькому, а й надалі у феодальному суспільстві. Як відомо, на початку періоду Раннього Середньовіччя у варварських племен Європи, котрі не знали класичного рабовласництва, відбувалося формування індивідуальної власності-аллода на орні землі [49, с. 62]. В економіці панувала вільна праця общинників, які мали низку обов'язків перед державою.

Приналежність до марки як до органу місцевого (і внутрішнього) самоврядування в ті часи означала, з одного боку, особисту свободу, з іншого – певні соціальні привілеї, у зв'язку з чим вступ до неї був обмежений та утруднений [49, с. 72]. Розвиток територіальної общини проходив у двох напрямках: по горизонталі – у сільській місцевості (марка розросталася вшир за рахунок селян-общинників, держателів землі), і по вертикалі – виник та почав набирати силу новий прошарок – професійне наймане вояцтво, котре, зрештою, перетворилося на складову частину ієрархічної феодальної драбини у вигляді рицарства [37, с. 55].

Саме з общини-марки, основної одиниці вотчинного господарства, у VI-VII ст. виділяються й знов організуються, однак вже за релігійним принципом, перші чернечі союзи і братства, котрі, у свою чергу, послугували підґрунтям для виникнення інституту орденів. Ці ранні об'єднання адептів аскези склалися переважно з колишніх вільних общинників, котрі володіли альмендою, й рабів-відпущеників. Домінуючий на ранніх етапах шлях розвитку релігійних корпорацій по горизонталі перейняв головні характерні риси германської марки – особисту свободу всіх членів, що давало право на певну незалежність у становій структурі середньовічного соціуму і ряд соціальних привілеїв, які дозволяли багатьом ченцям орденських корпорацій підвищити свій статус.

Розвиток по вертикалі, у свою чергу, обумовлювався організуючим чинником формування вже згаданого вище рицарства, котре у XII ст. утворило в Західній Церкві ще одне чернече відгалуження – духовно-рицарські ордени. Для утворення цієї категорії (типу) орденів важливим є і той факт,

що у Франкському королівстві та Священній Римській імперії марка, що була прикордонним адміністративним округом (на чолі з марк-графом), створеним з мілітарно-охоронною метою, ще до епохи Хрестових походів опосередковано вплинула на зародження у подальшому духовно-рицарських корпорацій [34, с. 74-76]: їх сутність, організаційні засади і воєнна діяльність були прямим відбитком маркіальної „першооснови”.

Підтвердження цієї тези в опосередкованому вигляді містяться у середньовічних хроніках та орденських літописах. До інституту орденів (поряд з колегіальною структурою) перейшли також деякі принципи організації й керівництва, які існували в общині-марці: привілейованість становища прийнятих членів – їхня внутрішньообщинна (в ордені – внутрішньоорденська) залежність; методи реалізації контролю за ними; заходи заохочення та покарання; „федеративність” управління – за наявності великих общин, які склалися з дрібніших (аналогічне явище у такій ситуації спостерігається і в орденських об’єднаннях).

Останнім, базовим джерелом генези орденів є чернечий рух. Саме він, випереджаючи папську теократію, заклав основи (соціальний фундамент) усього орденського інституту Західної Церкви, став головною рушійною, організуючою та консолідуючою силою його наступного зміцнення і швидкого розвитку. Розширення впливу чернецтва на західноєвропейське ранньофеодальне суспільство, формування через його місіонерсько-проповідницьку діяльність духовно-релігійних, морально-етичних і світоглядних пріоритетів, виділення й виокремлення чернечтвом комплексу внутрішніх (суб’єктивних) чинників, що за багатьма ознаками визначили ментальність середньовічної людини, збільшення кількості монастирів та абатств, паломництво – все це привело до поширення нових ідеалів служіння Богу і, як наслідок, – заснування нових орденів. Крім того, чернецтво, вже в особі орденів, трансформуючи і при необхідності адаптуючи свої потенційні можливості, стало невичерпним ресурсом та надійною опорою в процесі посилення владних прерогатив папства й Римської курії. Конкретний прояв цієї орденської

специфіки позначився тим, що чернецтво Заходу стало засобом тиску і своєрідним каталізатором у боротьбі між папською теократією й світською королівською владою за інвеституру [30, с. 47]. Вплив східного чернецтва досить швидко поширився на Заході, де на початку IV ст. помітно зросли радикалізовані аскетичні настрої [45, с. 43]. Такі видатні апологети аскетизму, як Св. Афанасій Александрійський (295-373) [18, с. 56], єпископ Павло Антіохійський (313-387), блаж. Єронім Стридонський (340-420), відвідували Рим і надихали своїх західних братів прикладом східних подвижників-ентузіастів [24, с. 25-26]. Захоплені новим ідеалом, багато хто з християн Заходу попервах переселялись до Єгипта та Палестини, де жили, наслідуючи численним єремітським взірцям, але невдовзі осередки „пустельномешканства” почали виникати і на теренах Західної Європи [23, с. 96]. Загальне становлення

Мал. 3. Св. Мартін, єпископ Турський.
Італійська фреска XVI ст.

західного чернецтва почалось у середині IV ст. [22, с. 12]. Той самий блаж. Єроним свідчить, що Св. Афанасій під час свого другого вигнання у Рим (341-343 рр.) заніс до Італії відомості про коптського самітника Св. Антонія Єгипетського (251-356), обителі й Постанови Св. Пахомія Великого (292-348) [1, с. 152; 7, col. 522]. Незабаром єгипетський чернець Ісидор (311-393), у свою чергу відвідавши 350 р. Рим, проповідував жителям старої імперської столиці переваги життя анахоретів. Нарешті, протягом 70-х рр. неподалік від столиці Імперії виникли перші монастирі. Майже одночасно Св. Мартін Турський (316-397) (*мал. 3*) заснував декілька монастирів у Галлії, а Петро Іспанський (341-405), єпископ Сарагоси – на Піренейському півострові [60, с. 45-46]. Саме вони вперше на Заході писемно обґрунтували переваги чернечого аскетизованого життя. На півночі Італії єремітство проповідували Євсевій Верцельський (327-385) та Амвросій Медіоланський (339-397) (*мал. 4*) [46, с. 80-85]; V ст. перетворилось на епоху бурхливого розвитку чернечих спільнот – на Кіпрі, Британських островах і островах Адріатики (Тосканського моря), на півночі Малої Азії, в Далмації та Альпах [26, с. 17-18].

Близькість до миру й умови тогочасного життя спонукали латинських натхненників аскези до прийняття „полегшених” форм монастирського устрою. Найбільшого поширення спочатку зазнав Статут Св. Василя Великого (330-379), його „Великі та Малі чернечі правила”, які йому приписуються, до речі, лише за традицією (достеменного авторства на сьогоднішній день не встановлено) [35, с. 36]. Незважаючи на наведені факти, доречно зазначити, що в цілому єгипетські й палестинські взірці киновітства не задовольняли західне чернецтво. Воно почало ухилятися від розроблених східними Отцями Церкви старих Правил, котрі не відповідали місцевим умовам життя і клімату. Першим, хто на Заході кодифікував постанови, які регулювали чернечий побут, був учень Св. Іоанна Золотоустого (347-407) Іоанн Кассіан Марсельський (360-435), за походженням – дунайський скіф, який тривалий час перебував при всесильному Папі Іннокентії I (401-417) і котрий заснував великий монастир у Массилії з обширною

Мал. 4. Св. Амвросій, єпископ Медіоланський.
Римська мозаїка VI ст.

бібліотекою [14, с. 85]. Він, подібно до блаж. Єронима, слугував сполучною цивілізаційною „ланкою” між Сходом та Заходом [27, с. 154]. Його твір „De institutione coenobiorum” – як логічне продовження ідей Св. Василя Великого, став Правилами, що узаконювали чернече життя. (На Заході ця праця отримала назву „Regula Cassiani” [9]; багато зусиль для її впровадження доклав Цезарій Арльський (474-542), відомий фундатор західних монастирів [37, с. 301]). Необхідно також виділити одну доволі специфічну обставину: успішний процес поширення чернецтва передчасно викликав значну опозицію Церкви, що відбилося у постановах місцевого Гангрського собору 364 р., спрямованих проти занадто суворих форм аскетизму – т.зв. євстафіанства. Існуюча церковна опозиція, хоча й не без певних вагань, усе ж таки виступила і проти самої фундації, і проти визначеного розуміння ролі чернецтва [61, с. 57].

Разом з тим, протягом V ст. вище церковне керівництво остаточно переконалося, якою міцною, могутньою моральною та матеріальною (політичною й економічною) опорою є для Церкви монастирський рух; і саме тоді чернецтво, цей органічний феномен цивілізації середньовічного Заходу, стало опікуваною та підтримуваною інституцією церковної організаційної структури зі своїми власними традиціями, статутами і перевагами [38, с. 60]. Однак серед низки провідних чернечих Правил IV-VI ст. найсуттєвішого впливу, загального визнання та популярності (надалі, до кінця IX ст.) набув Статут „патріарха західних ченців” – Бенедикта Нурсійського.

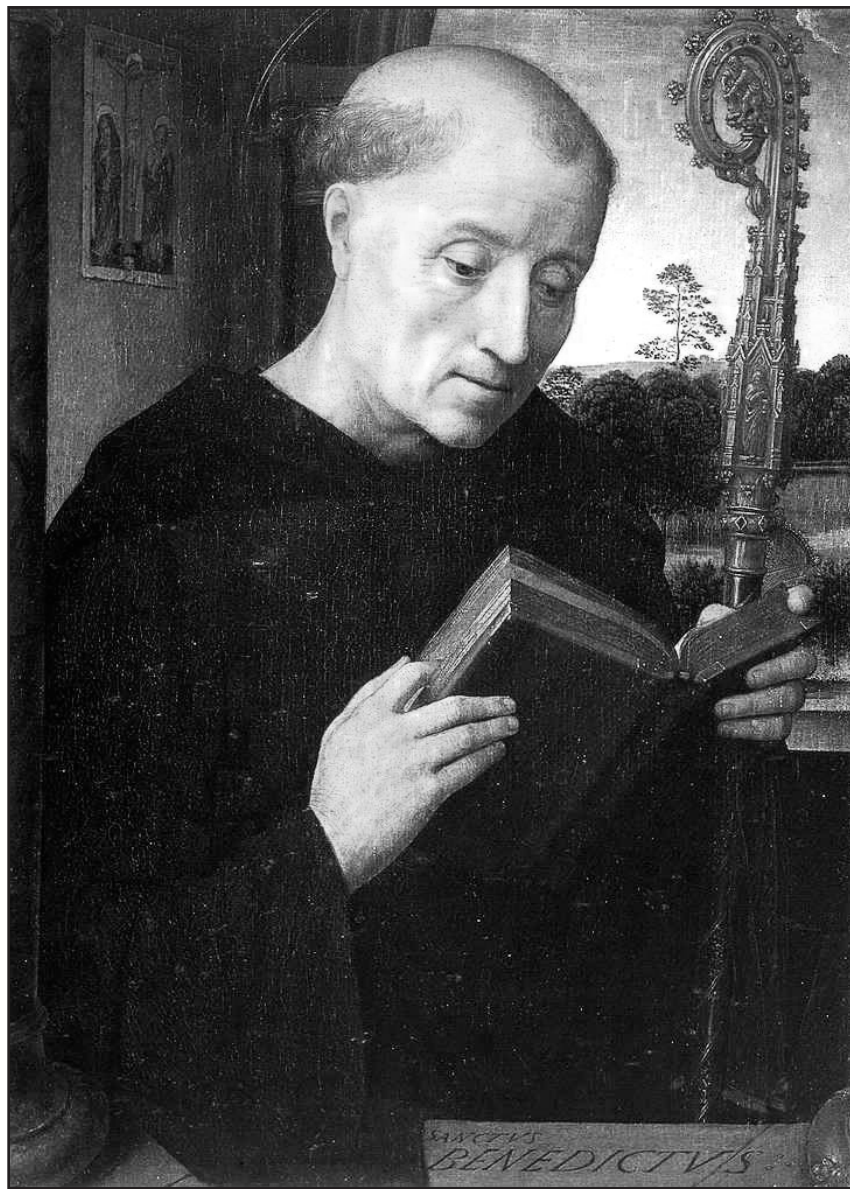
Про життя Св. Бенедикта достовірних свідочств залишилося порівняно мало. Його офіційний біограф – знаменитий Папа Григорій I Великий (590-604) (*мал. 5*), присвятив свою агіографічну працю переважно описуванню чудес, аніж реальним фактам з життя святого [5, col. 367]. Бенедикт народився у кінці V ст. (за традицією вважається, що це був 480 р.) в місті Нурсія, що розташоване в умбрських Апеннінах, біля Сполето, у знатній сім’ї, котру передання ставить у зв’язок зі славетним римським родом Аніціїв [11, с. 28]. У школах Рима майбутній святий отримав звичну для тих часів риторично-літературну освіту, блискучих представників

Мал. 5. Папа Григорій I Великий.
Італійська книжкова гравюра 1600 р.

котрої бачило V століття. Однак невдовзі, ще в юному віці (у неповних 14 років) знехтувавши науковими заняттями, він втік від світських спокус та розваг, яких особливо багато зосередилось у Вічному місті, спочатку до Абруцци, звідти до Еффіди, надалі – в Сабінські гори, у дику відлюдну місцевість Субіако, біля річки Тевдоне (неподалік від Аньо, де вона впадає до Тибру) [10, с. 210].

Поселившись у невеликій печері, Бенедикт (мал. 6) розпочав „покаянне життя” на кшталт єгипетських анахоретів. Його першими кроками на шляху до аскези керував чернець сусіднього монастиря Роман [33, с. 60]. Цей самий чернець приносив новому пустельнику „убогу їжу”, котру останній підіймав на мотузці до своєї майже недоступної скельної печери. Три роки пройшли усамітно „у боротьбі із дияволом та спокусами плоті” [3, с. 22]. На початку V ст. його „відкрили” місцеві вівчарі. Слава про молодого самітника швидко розійшлася навкруги й ченці сусіднього малого

Мал. 6. Св. Бенедикт Нурсійський. Флорентійська школа XVI ст.

печерного монастиря Віковаро (поблизу міста Тіволі), після тривалих умовлянь і нерішучої згоди анахорета, обрали його наступником свого померлого настоятеля [53, с. 205].

Бенедикт очолив абатство 510 р. Однак виявилось, що суворий ідеал святого не мирився зі звичками братії. Минуло декілька місяців; через його надмірно жорсткі вимоги до ченців відносно прямого і безпосереднього (буквального) виконання останніми „суворості та аскези”, насельники обителі зробили спробу (щоправда, невдалу) отруїти свого духовного керівника [36, с. 84]. За легендою, ченці подали Бенедикту отруєне вино для здійснення евхаристії; той знаменно перехрестив дерев'яну чашу з вином, від чого вона розкололась, і підступний вчинок зловмисників вплив на поверхню [48, с. 90]. Тоді Бенедикт залишив їх та повернувся до свого старого житла – у печеру, але колишньої повної самоти більше не зазнав.

Біля Бенедикта (на схилах гори) почали збиратися учні та послідовники, і в Субіако виник незабаром новий монастир [12, с. 69]. Небагатьох пустельників колишній абат Віковаро залишив коло себе. Ця частина проходила аскетичну школу під його власним керівництвом, решту він відправляв жити неподалік невеликими общинами-киновіями по 12 чоловік у кожній [16, с. 115]. Таку окрему (самостійну) чернечу спільноту очолював „отець”, якого призначав браттям особисто Бенедикт. „Отці” підпорядковувались лише йому одному [57, с. 380]. З плином часу кількість новоутворених гуртів-киновій досягла 12. Керівником цієї об'єднаної „аскетизованої організації” став Св. Бенедикт, який 526 р. одержав за східним взірцем чин архімандрита [16, с. 120].

Крім молитви та праці, ченці силою обставин примушені були узяти на себе обов'язки вихователів і вчителів дітей навколишньої знаті; це дещо нагадує звичаї й традиції монастирів Св. Василя Великого. Тут, у монастирських печерах, Бенедикт вперше замислив „Правила життя чернечого” й почав занотовувати початкові глави [53, с. 90]. Однак обставини склалися не надто сприятливо для насельників Субіако. Його розквіт викликав заздрість, невдоволення та інтриги з боку місцевого сільського священика Флоренція [3, с. 34]. В

цій ситуації Бенедикт, аби уникнути загострення конфлікту, з 70 вірними учнями залишив свій монастир і восени 528 р. попрямував на південь Італії [16, с. 127]. Навесні 529 р., після тривалих мандрівок, він знайшов собі нове місце в Кампанії, на півдорозі між Римом і Неаполем, у Монте-Кассіно – напіврозваленому, колись укріпленому гірському містечку, розташованому на горі Кассіно Апеннінського хребта, неподалік від річок Гарільяно й Лірису [36, с. 95]. На верхівці гори стояв древній, ще функціонуючий храм бога Аполлона; поряд піднімався ліс Венери. (Сама гора височіла між двома містами – Арпінумом й Аквінумом.) Св. Бенедикт та його учні, спаливши навколишні священні гаї, вигнавши старих жерців, зруйнували цей храм – останній язичницький осередок колишньої греко-римської Імперії й зробили в його стінах каплицю та притулок для себе [29, с. 72]. Римський патрицій Тертулл подарував Бенедиктові навколишні землі і того ж року насельники почали жваво зводити монастир.

Згідно з Житієм святителя, у першу чергу вони побудували з білих мармурових храмових плит маленьку церкву на честь „начальника та патрона чернецтва” Іоанна Хрестителя і ораторій, присвячений Св. Мартіну Турському [20, с. 67]. Майже рік ченці жили у старій башті сусідньої зруйнованої фортеці. За цей час вони поступово підняли високі, майже неприступні, кам’яні мури обителі, що оточили розташовані всередині чернечий дорміторіум, капітульну залу і рефекторіум (трапезну) [28, с. 63]. У листопаді 530 р. монастир набув завершеного вигляду; в травні 531 р. Римська курія офіційно підтвердила заснування орденської корпорації та затвердила „Правила життя чернечого”, котрі стали бенедиктинським Статутом [32, с. 320; 8, с. 240-297].

На середину 30-х рр. VI ст. абатство Монте-Кассіно стало центром навколишньої місцевості, й не лише центром релігійним. Війна Візантії з готами тільки сприяла піднесенню та розквіту нової обителі, з котрої незабаром ченці почали свою організаційно-фундаторську „орденську” місію. (Вони розгорнули її по країнах Західної Європи, закладаючи та відкриваючи перші бенедиктинські

монастирі [56, с. 90]). Товсті стіни Монте-Кассіно слугували у цю бурхливу епоху надійним захистом; за ними місцеве населення переховувалось від меча готів чи греків. Багато хто, потрапивши сюди „тимчасово”, залишався назавжди, стаючи переконаним бенедиктинським ченцем.

Продовжуючи просвітницько-виховні й культуртрегерські традиції, започатковані ще в Субіако, Св. Бенедикт Нурсійський 536 р. відкрив при монастирі велику школу для навчання дітей [41, с. 404]. Навіть готський король Тотіла (541-552) за життя Бенедикта (539 р.) відвідав славнозвісне абатство. 540 р. поряд з Монте-Кассіно виник другий монастир – Террачіна; чотирма роками раніше молодша сестра Бенедикта – Схоластика (497-545), також прийнявши постриг, заснувала перше жіноче абатство бенедиктинок біля підніжжя тієї ж гори, на рівнині біля міста Аквінума [25, с. 81]. Останні п'ятнадцять років свого життя Бенедикт присвятив боротьбі з викорінення залишків язичництва. Помер святий у Монте-Кассіно 21 березня 545 р., через три тижні після смерті своєї сестри. Поховано його було на монастирському кладовищі [31, с. 316].

У Правилах, які були завершені Св. Бенедиктом у стінах Монте-Кассінського монастиря і котрі відіграли надалі провідну роль в історії західного чернецтва, він намагався уникнути крайнощів східного аскетизму й одночасно з'єднати всі існуючі на той час чернечі спільноти Заходу в суцільну струнку уніфіковану організацію. Отже, цей авторитетний подвижник аскези замислив створити таку корпорацію з чітко визначеною структурою та ієрархією, члени котрої були би об'єднані однаковими ідеями, поглядами, переконаннями, почуттями, звичаями та обов'язками [51, с. 17-20]. Головною необхідною умовою у „справі служіння Богу” він вважав працю і молитовний екстаз, недарма девізом Бенедиктинського ордену став заклик-напучення – „Ora et labora” [15, с. 48].

Незабаром Правила, що обґрунтували й сформулювали якісно нову універсальну систему вимог для чернечого життя та діяльності, поширились на території усієї Італії й перейшли за її кордони – на Сицилію (534 р. тут їх увів Пладид (486-551), місцевий єпископ) і в Англію (597 р.

Бенедиктів Статут упровадив Св. Августин (541-607), чернець-місіонер); до Іспанії та Португалії Статут потрапив у середині VII ст.; в VIII ст. Св. Боніфаций (680-755) затвердив його у Франції та Німеччині [42, с. 159]. У подальшому, зазнавши в різних орденх незначних змін, Правила стали своєрідним „еталонним законодавством”, котре наслідували майже усі чернечі спільноти і корпорації Західної Європи [2, с. 305; 15, с. 183]. Тривалий час (до початку XII ст.) Статут Св. Бенедикта Нурсійського як найбільш досконало в регламентаційному плані розроблена та узгоджена „програма”, спрямована на кодифікацію монастирського побуту, обов’язків і традицій „киновійників”, взагалі залишався у своїй змістовій основі єдиним та обов’язковим „взірцевим правилом” у Римо-Католицькій Церкві [39, с. 340].

Складаючи свій Статут, Св. Бенедикт певною мірою лише підбивав практичні підсумки попереднього розвитку чернечих спільнот, висуваючи на перше місце гуртожитництво як найбільш придатну для того, хто рятується, форму служіння Богу (звісно, враховуючи західноєвропейський клімат і природні реалії). Крім того, до цього гуртожитництва святий застосовував узагальнюючі й систематизуючі ідеали та відповідні приписи, що містилися у творах Св. Єроніма, Св. Августина Аврелія, Св. Пахомія, і вже були піддані обробці у Св. Василя Великого й Кассіана [52, с. 260]. Бенедикт мав на меті дати загальну „форму-схему” чернечого життя, до котрої при необхідності легко можна було би вносити деякі відмінні особливості (уточнення), що диктуватимуться місцевими (суб’єктивними) умовами. Й він, дійсно, спромігся своїми Правилами охопити головні форми життя та побуту вже існуючого чернецтва латинського Заходу [44, с. 143]. Статут, через органічну систематизованість та гнучкість (можливість до будь-якої необхідної адаптації та корегування), забезпечив успіх і швидке зростання бенедиктинській корпорації, яка витіснила або увібрала в себе переважну більшість до того самостійно утворених, відокремлених автономізованих гуртожитництв [55, с. 308]. Деякі із сучасних західних дослідників Християнської Церкви, висвітлюючи

Мал. 7. Сенатор Кассіодор.

Малюнок з манускрипту IX ст., присвяченого остготському королю Теодоріху Великому.

причини й умови поширення в орденському середовищі Правил Св. Бенедикта, їхню перемогу над іншими чернечими Статутами та надзвичайну популярність у Західній Церкві протягом Середньовіччя додержуються, на наш погляд, дещо хиткої (без наведення чіткої аргументації) точки зору. Наприклад, американський історик Дж. Лінч з приводу означеної проблеми висловлює таку думку: „Бенедиктів Статут мав на меті впорядкувати життя в його власному монастирі

і поширився не відразу. На той час ходило чимало інших розпорядків монастирського життя і протягом майже двох сторіч Бенедиктів Статут був лише одним із них. Проте у VIII та IX ст. Бенедиктів Статут узяв гору над своїми суперниками за допомогою королів Каролінзької династії і став нормою для західного чернецтва” [21, с. 55].

З нашої точки зору, теза відносно суттєвої допомоги лише з боку династії Каролінгів є необґрунтовано перебільшеною й слабо мотивованою. Крім того, автор взагалі не згадав про діяльність Римської курії і не визначив у цьому контексті її позиції; а такий важливий чинник, як папство та його роль у поширенні Правил, не враховувати в даній ситуації чи відкидати неможливо, оскільки їх панівне становище у середньовічному суспільстві саме обумовлювало динаміку розвитку і контроль понтифіків над будь-якою ситуацією, що виникала в чернечому середовищі. Таким чином, необхідно брати до уваги провідну роль інституту папства у справі активної „популяризації” бенедиктинського Статуту; Каролінги ж поширювали Правила у своїх володіннях здебільшого на прохання Рима.

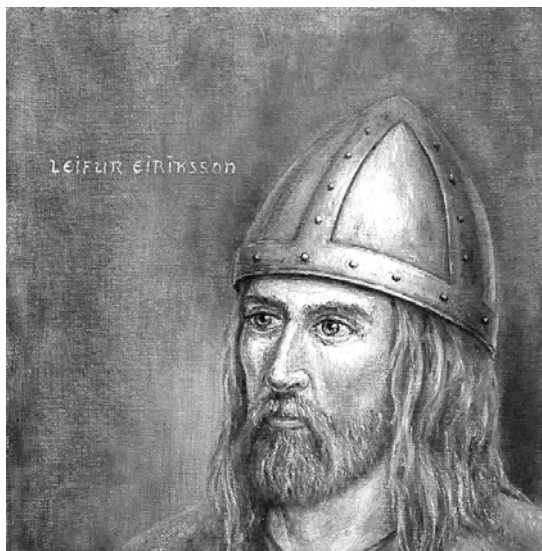
Чималу роль в успіху монте-кассінських бенедиктинців відіграли й велике культурне значення мали також їхні наукові заняття, котрі паралельно, і навіть більшою мірою, розвинулися у монастирі Кассіодора (485-578) (*мал. 7*). (Його абатство потім увійшло до складу ордену). Саме завдяки провідному місцю, відведеному науці (її вперше на практиці запровадив 538 р., як настоятель, Кассіодор) бенедиктинським Статутом, західне орденське чернецтво мало можливість сприйняти римську класичну культуру і перетворитися для наступних епох на одне з головних джерел європейської просвіти [40, с. 99]. Вже за понтифікату Боніфация IV (608-615) (*мал. 8*), завдяки остаточній „адаптації” життя й аскетичної практики ченців відповідно до вимог Статуту Св. Бенедикта, корпоративно організоване чернецтво латинського Заходу стає справжнім культуртрегером у широкому розумінні цього слова [50, с. 454]. Ченці Св. Бенедикта Нурсійського розчищували ліси, перетворювали пустелі на родючі поля, займались місіонерством, поширили християнство у Північній Європі, турбувались про викладання

Мал. 8. Папа Боніфачій IV.
Італійська книжкова гравюра 1600 р.

давньогрецького християнського богослов'я і набутоків античної культури в монастирських школах за допомогою книг, складених ними самими [19, с. 81]. „Cruce et aratro” („Хрестом та оралом”) – ось під яким гаслом бенедиктинці здійснювали свої духовні та економічні завоювання. Великих досягнень зазнала монте-кассінська обитель за правління блискучих наступників Бенедикта – Рабана Мавра (*мал. 9*), Боніта, Петронакса, Гізульфа, Бертарія, Алігерна та ін. [59, с. 174]. Її храм у IX-XI ст. був однією з найвеличніших споруд на території Західної Європи, конкуруючи з трьома знаменитими церквами абатства Св. Рікера і монастирським комплексом Рейхенау.

Звертаючись до аналізу „Правил життя чернечого”, необхідно зазначити: так само, як Кассіан, Св. Бенедикт створював свій досконалий Статут на основі вже існуючих в його часи регламентацій та описів монастирського життя й побуту, в тому числі використовуючи і твори того ж таки Іоанна Кассіана [47, с. 93]. Сучасні дослідники [21, с. 55] так само довели, що Бенедикт запозичив великі фрагменти свого

Мал. 9. Рабан Мавр, абат монастиря Фульда.
Мініатюра з французького
манускрипту XI ст.

Статуту з анонімного італійського документу, названого „Закон Господаря” [15, с. 115]. Його стрижнева ідеологема: „Чернече життя – істинне служіння Богу”. Релігійну думку епохи Св. Бенедикт висловлював, як відомо, у ортодоксальному християнському дусі.

Для прикладу можна навести ряд найбільш характерних його висловлювань, що знайшли своє пряме відображення і в Статуті ордену. „Бог удостоїв прийняти нас у число дітей Своїх, й не треба засмучувати Його дурними ділами нашими. Завжди потрібно коритися Йому так, аби не позбавив Він нас – розлючений Отець дітей Своїх – спадщини і, аби страшний владика, розгніваний злими ділами нашими, – не прирік Він нас, найнегідніших рабів своїх, що не виявили бажання слідувати за Ним до слави, на вічну кару” [8, с. 309]. „Настав час прокинутися від сну” [8, с. 432]. „Через благість свою вказує нам Господь дорогу життя” [8, с. 460]. „Прийдіть, діти; вислухайте Мене! Навчу я вас страху Божому. Біжіть, поки є ще в вас вогонь життя, аби не охопив вас морок смерті”.

На традиційне питання „що робити?” Бенедикт дає таку відповідь: „Якщо маєш бажання володіти істинним і довічним життям, – промовляв Христос, – відсторони язик твій від зла, і уста твої хай не говорять підступного” [15, с. 214], і далі – „У чертог Господень увійде той, хто незаплямований пороком, хто творить справедливе, говорить істину в серці своєму й не несе підступності на язичку своєму, хто не чинить зле ближньому своєму і, відкинувши диявола, приліплюється до Христа” [15, с. 216], „Відмовляючись від особистих бажань, приймай наймогутнішу і прекрасну зброю послуху на службу істинному володарю Господу Христу” [51, с. 144].

Крім того, у Св. Бенедикта є низка цікавих афоризмів та сентенцій, які виявляють і підкреслюють індивідуальні риси його характеру, ментальності, світогляду, обґрунтовують філософську та морально-етичну позицію автора. Ось деякі оригінальні вислови „патріарха західного чернецтва”, котрі ілюструють ідейні пошуки та здобутки святого: „Extra ecclesiam nulla salus” („Поза церквою спасіння не існує”) [51, с. 152], „Credo ut intelligam, intelligo, ut credam” („Вірю, аби зрозуміти, а не розумію, аби вірити”) [51, с. 159], „Otiositas iminica est animae” („Ледарство – ворог душі”) [8, с. 312], „Odit Dominus nimios scrutatores” („Надмірна допитливість Богу небажана”), „Fides quaerit intellectum” („Віра шукає розуміння”), „Error in ratione – pertinacia in voluntate” („Помилка розуму – завзятість волі”), „In necessariis unitas, in dubiis libertas” („У необхідному – єдність, у сумнівному – свобода”) [51, с. 92].

Братствотих, хто поривається до Бога, у вивченні Бенедикта постає у вигляді військового загону – „schola” [51, с. 78]. „Ми повинні закласти (створити. – Б.Б.) загін Божественної служби” – „Constituenda est ergo a nobis dominici schola servitii” [51, с. 86]. Через це й діяльність ченця позначається словом „militare” – „служити”; і Статут не що інше, як „Lex, sub qua militare vis” – закон, непорушний та непохитний, так само, як непохитним є закон вояцької дисципліни. „Святий Статут” містить усе необхідне для воїна Господнього; це – „статут-наставник”. Й самий „послух” – дисципліна монастиря – і необмежена влада абата перетворюють братство у „війство

Христове”. По-різному можна було зрозуміти заклик на „шлях до чертога Господнього”; по-різному його і розуміли сучасники. У загальній своїй формі християнський ідеал, що сприймався Св. Бенедиктом, „мириться” і з життям у миру, і з печерою анахорета [8, с. 307]. Проте, Св. Бенедикт думав не про мирян, – він піклувався про ченців, котрі залишили світ у пориванні до Спасіння й відгородилися від миру суворими обітницями та високими мурами. І, звичайно, не інклузи, гіроваги та сарабаїти могли продемонструвати найкращий приклад досконалого життя; справжнім взірцем мали можливість стати киновіти й анахорети [43, с. 76].

Анахорет веде в пустелі „усамітнену боротьбу з пороками плоті”, покладаючись тільки на допомогу Божу й відмовляючись від підтримки братів. Подібна боротьба вимагає неабиякої сили духу та досвідченості. На думку Св. Бенедикта, на неї може наважитись лише той, хто „вивчився боротьбі з дияволом у монастирі” [15, с. 216], хто „добре споряджений до бою” [15, с. 217]. Саме тому найбільш бажаною і „придатною формою” („*fortissimum genus*”) є монастирське гуртожитництво – „*genus monachorum monasteriale militans sub regula vel abbate*” („коло ченців, що докладають зусиль у монастирі під керівництвом настанови чи абата”) [15, с. 221]. Так одержує чіткого виразу думка, яка керувала першими фундаторами лавр та монастирів. Проте, і для монастирського „співжиття” Св. Бенедикт обмежує своє завдання викладенням лише найнеобхідніших положень – „початком навернення” („*initium conversationis*”) [15, с. 225]. Досконалість життя („*perfectio conversationis*”) надається особистим зусиллям бажаного досягнути її ченця [15, с. 228].

Такому ревнителю чернечих традицій надасть допомогу кожна сторінка Святого Письма, будь-яка книга Святих Отців. Він має можливість звернутися за настановами до житійної літератури, до Статуту Св. Василя, до творів Кассіана. Статут Св. Бенедикта призначався для більшості, для пересічних людей; він ставив собі за мету їхнє виховання в душі традиційного чернечого ідеалу. „Ти, котрий крокує до Небесної Вітчизни, – говорить Бенедикт, завершуючи Правила, своєму учневі, – виконай спочатку за допомогою

Христа цей найменший початковий Статут. І тоді тільки при заступництві Божому досягнеш ти більшого, аніж те, що ми виклали вище, найзначніших вершин добродетелі” [2, с. 192; 15, с. 109]. Порівнюючи процес зростання чернечого руху на Сході й на Заході, відомий російський медієвіст початку ХХ ст. Л. Карсавін зазначає, що на Сході розвиток форм аскетичного життя був „вільним та самодостатнім процесом”, тоді як на Заході ідеологи та ентузіасти аскетизму насаджували чернецтво активно та войовничо, „нетерпляче прискорюючи” цей природний об’єктивний процес, вступаючи у літературну боротьбу зі своїми супротивниками, втягуючи в цю боротьбу церковний клір і світську владу [20, с. 105].

Ця обставина в результаті сприяла тому, що західне орденське чернецтво, починаючи з бенедиктинської корпорації, виявилось в цілому менш споглядальним, більше наближеним до миру, значно згуртованішим, організованішим та краще пристосованим для виконання апостольського, виховного, зрештою – інквізиційного служіння.

Джерела та література: 1. Иероним Стридонский. Книга о знаменитых мужах / Иероним Стридонский // Церковные историки IV-V веков / Пер. с лат. М.Ф. Высокий, В.А. Дорофеева. – М.: РОССПЭН, 2007. – С. 11-60; 2. Феофан, преп. Древние иноческие Уставы преп. Пахомия Великого, Св. Василия Великого, преп. Иоанна Кассиана и преп. Венедикта, собранные епископом Феофаном / Феофан, преп. – Рига: Паломник-Благовест, 1995. – 653+VIII с.; 3. Annales ordinis St. Benedicti: In 28 t. – P.: T.O.B, 1703. – Т. I. – 605 p.; 4. Calendar of state papers and manuscripts existing in the archives and collection of Vinece and in other libraries of Northern Italy: In 10 v. – L.: H.M. Stationery office, 1889. – Vol. V. – XIV+643 p.; 5. Gregorius Magnus. Vita Benedicti / Gregorius Magnus // Migne J.-P. Patrologiae cursus completus. SL. Corpus histories. – Lipsiae: B.G. Teubner, 1844. – Т. VI. – Col. 341-410; 6. Guillaume de Tyr. Historia rerum transmarinarum: In 2 v. / Guillaume de Tyr. – Oxf.: Oxf. Univ. Press, 1954. – Vol. I. – XV+339 p.; 7. Hieronimus. Vitae partum / Hieronimus // Migne J.-P. Patrologiae cursus completus. SL. Corpus histories. – Lipsiae: B.G. Teubner, 1847. – Т. XXX. – Col. 510-635; 8. Holstenius-

Brockie H.A. Codex regularum monasticarum et canonicarum: In X t. / H.A. Holstenius-Brockie. – Augustae Vindobonensis: ROD, 1759. – Т. I. – XXVI+622 p.; **9.** Kassian I. De institutione coenobiorum / Kassian I. – Romae: Edizioni liturgiche, 1834. – Libr. I. – LIII+327 p.; **10.** Mabillion J. Acta Sanctorum Ordinis St. Benedicti: In 48 t. / J. Mabillion. – Roma: Edizioni liturgiche, 1845. – Т. I. – XIX+783 p.; **11.** Mabillion J. Annales Ordini St. Benedicti: In 22 t. / J. Mabillion. – Roma: Edizioni liturgiche, 1821. – Т. I. – XII+537 p.; **12.** Marsicanus L. Chronicon Monasterii Casinensis: In 2 v. / L. Marsicanus. – Romae: Edizioni liturgiche, 1912. – Vol. 1. – XIV+251 p.; **13.** Nichiforus. Nicephori patriarchae breviarium historicum / Nichiforus. – Lipsiae: Caroli Tauchnitti, 1880. – XXXV+237 p.; **14.** Rufinus. Historia monachorum: In 2 v. / Rufinus. – Romae: O.F.M., 1884. – Vol. I. – IX+167 p.; **15.** Rule of Saint Benedict // Chadwick O. Western Asceticism. – Philadelphia: Univ. Press, 1958. – 237 p.; **16.** Schmidt C. Vita et Regula SS. P. Benedicti: In 2 v. / C. Schmidt. – Roma: Edizioni liturgiche, 1936. – Vol. I. – XXIII+202 p.; **17.** Гергенрёдер Х. История Церкви / Х. Гергенрёдер. – М.: Тип-ия А. Сабурова, 1904. – XXXII, 871 с.; **18.** Горский А. Жизнь Св. Афанасия / А. Горский. – М.: Благовест, 2001. – 95 с.; **19.** Иванов К.А. Средневековый монастырь и его обитатели / К.А. Иванов. – М.: Центрполиграф, 2003. – 186 с.; **20.** Карсавин Л.П. Монашество в средние века / Л.П. Карсавин. – М.: Высшая школа, 1992. – 192 с.; **21.** Лінч Дж. Середньовічна Церква / Дж. Лінч. – К.: Основи, 1994. – 492 с.; **22.** Лобачевский Ст., свящ. Св. Антоний Великий (его жизнь, писания и нравственно-подвижническое учение) / Ст. Лобачевский, свящ. – Одесса: Тип-ия Е.И. Фесенко, 1906. – XXVI+283 с.; **23.** Монталамбер А. Монахи Запада / А. Монталамбер. – Брюссель: Рожков В. Очерки по истории Римско-католической церкви / В. Рожков. – М.: Колокол, 1994. – 304 с.; **24.** Монашеское движение на Западе в V-VI вв. – Рим: TOD, 1995. – 272 с.; **25.** Рожков В. Очерки по истории Римско-католической церкви / В. Рожков. – М.: Колокол, 1994. – 304 с.; **26.** Трубецкой Е.Н. Религиозно-общественный идеал западного христианства в V веке. Миросозерцание блаженного Августина / Е.Н. Трубецкой. – М.: Тип-ия МДА, 1892. – 254 с.; **27.** Феодор (Поздеевский), иером. Аскетические воззрения преподобного Иоанна Кассиана Римлянина / Феодор (Поздеевский), иером. –

Казань: Каз.ДА, 1907. – XXVI+537 с.; **28.** Фроссар А. Соль земли: О главнейших монашеских орденах / А. Фроссар. – Брюссель: Христианин, 1973. – 125 с.; **29.** Хольц Л. История христианского монашества / Л. Хольц. – СПб.: Изд-во Святого Креста; ОФМ, 1993. – 424 с.; **30.** Brooke Z.N. Lay investiture and its relation to the conflict of empire and papacy / Z.N. Brooke. – Oxf.: Oxf. Univ. Press, 1939. – XXII+305 p.; **31.** Brown P. The Cult of the Saints / P. Brown. – Chicago: University of Chicago Press, 1981. – 320 p.; **32.** Burn-Murdoch H. The development of the papacy / H. Burn-Murdoch. – L.: Faber and Faber Limited, 1954. – 454 p.; **33.** Butler C. Benedictine Monachism. Studies in Benedictine Life and Rule / C. Butler. – Cambr.: Cambr. Univ. Press, 1962. – 387 p.; **34.** Cassar B., Oliver B. The Shield of Europe / B. Cassar, B. Oliver. – L.: MON, 1997. – 332 p.; **35.** Chitty D.J. The Desert a City. An Introduction to the Study of Egyptian and Palestinian Monasticism under the Christian Empire / D.J. Chitty. – N.Y.: St. Vladimir's Seminary Press, 1966. – 364 p.; **36.** Daly L.J. Benedictine Monasticism / L.J. Daly. – N.Y.: Harper and Row, 1965. – 348 p.; **37.** Davis P.H.C. A History of Medieval Europe: From Constantine to Saint Louis / P.H.C. Davis. – L.: Pearson education limited, 1961. – 476 p.; **38.** Frend W.H.C. The Rise of Christianity / W.H.C. Frend. – Philadelphia: Fortress Press, 1984. – 1022 p.; **39.** Herrin J. The Formation of Christendom / J. Herrin. – Princeton: Univ. Press, 1989. – 530 p.; **40.** Hoare F.R. The Wetem Fasthers / F.R. Hoare. – N.Y.: Harper and Row, 1954. – 277 p.; **41.** Hodgkin T. The letters of Cassiodorus / T. Hodgkin. – L.: Henry Frowde Amen Corner, Paternoster Row, 1886. – XXVIII+560 p.; **42.** Jalland T.G. The church and the papacy / T.G. Jalland. – Mass.: The Mediaeval academy of America, 1948. – 333 p.; **43.** Early Christian Creeds / I.N.D. Kelly. – L.: Continuum International Publishing Group, 1950. – 460 p.; **44.** Kelly I.N.D. Early Christian Doctrines / I.N.D. Kelly. – L.: Revised edition, 1958. – XII+511 p.; **45.** Knowles D. Christian Monasticism / D. Knowles. – L.: McGraw-Hill, 1969. – 315 p.; **46.** Knowles D. From Pachomius to Iqnatius / D. Knowles. – Oxf.: Oxf. Univ. Press, 1966. – 106 p.; **47.** Knowles D. Great Historical Enterprises / D. Knowles. – L.: Thomas Nelson & Sons, 1963. – 245 p.; **48.** Lindsay T.F. Sf. Benedict: His Life and Work / T.F. Lindsay. – L.: Allen and Unwin, 1949. – 321 p.; **49.** Little L.K. Religions Poverty and the Profit Economy in Medieval Europe / L.K.

Little. – L.: Cornell University Press, 1978. – 267 p.; **50.** Man H. The lives of the popes: In 5 v. / H. Man. – L.: Allen and Unwin, 1908. – Vol. III. – XXIX+503 p.; **51.** McCann J. The Rule of Saint Benedict / J. McCann. – L.: Sheed and Ward, 1952. – 301 p.; **52.** Nigg W. Warriors of God: the Great Religious Orders and their Founders / W. Nigg. – N. Y.: Alfred A. Knopf, 1959. – 353 p.; **53.** Picard J.-M. The History of Ireland / J.-M. Picard. – Dublin: D.U.P.; Four Courts Press, 1989. – 464 p.; **54.** Potthast A. Regesta pontificum romanorum / A. Potthast. – Berolini: Rudolf de Decker, 1874. – Vol. I. – XX+940 p.; **55.** Richards J. The Consul of God: the Life and Times of Gregory the Great / J. Richards. – L.: Routledge, 1980. – 309 p.; **56.** Richards J. The Papes and the Papacy on the Early Middle Ages, 476-752 / J. Richards. – L.: Routledge, 1979. – 890 p.; **57.** Roettinger G.T. Saint Benedict and this Times / G.T. Roettinger. – Lonis: Gill, 1951. – 417 p.; **58.** Schoedel W.R. Enclosing, not Enclosed: The Early Christian Doctrine of God / W.R. Schoedel // Early Christian Literature and the Classical Intellectual Tradition. In Innorem R.M.Grant. – P.: TOD, 1979. – P. 426-452; **59.** Straw C. Gregory the Great: Perfection in Imperfection / C. Straw. – Berkeley: University of California Press, 1988. – 309 p.; **60.** Walker W. A history of the Christian church / W. Walker. – N.Y.: Nabu Press, 2010. – 664 p.; **61.** Willis G.G. Saint Augustine and the Donatist controversy / G.G. Willis. – L.: SPCK, 1950. – XIX+267 p.